

بهره‌تعالی در ایران

سیدانجم

بهار ۱۳۹۰

سورشناسه	: نجم، سهیلا، ۱۳۳۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: هنر نقالی در ایران / سهیلا نجم.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۴۶۰ ص:؛ مصور.
شابک	: ۵-۰۴۵-۲۳۲-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا.
یادداشت	: یادداشت: نمایه.
موضوع	: کتابخانه: ص: ۳۱۱.
موضوع	: نقالی - ایرانی.
شناسه افزوده	: هنرهای نمایشی - تاریخ.
رده‌بندی کنگره	: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران. مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن».
رده‌بندی دیوپی	: ۱۳۸۹P1R۴۲۱۲-۹۱۳۵هـ.ن.
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۱۵۵/۰۴۲
	: ۳۱۷۸۸۹۶

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»

هنر نقالی در ایران

سهیلا نجم

صفحه آرا: میثم رادمهر

طراح جلد: محمدرضا عبدالعلی

چاپ اول: بهار ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال

لیتوگرافی: فرآیند گویا

چاپ: شرکت چاپ و نشر شادرونگ

ISBN: 978-964-232-045-5

شابک: ۵-۰۴۵-۲۳۲-۹۶۴-۹۷۸

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

مؤسسه: تهران - انتهای خیابان فلسطین جنوبی - خیابان لقمان ادهم - بن‌بست بوذرجمهر - شماره ۲۴ - مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر

آثار هنری «متن»: تلفن: ۶۶۴۶۸۶۹۲-۴ - دورنگار: ۶۶۹۵۱۶۶۲ - صندوق پستی: ۱۳۷۷ - ۱۳۱۴۵

پست الکترونیک: art.publishing@yahoo.com

فروشگاه مرکزی: خیابان ولی‌عصر - نرسیده به چهارراه طالقانی - شماره ۱۵۵۰ - ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر. تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

فروشگاه شماره ۲: خیابان ولی‌عصر - ضلع جنوب غربی پارک ساعی - شماره ۱۱۰۱ - فرهنگستان هنر - مرکز هنرپژوهی

تلفن جهان: ۱۴-۸۸۵۵۳۹۱۲ - دورنگار: ۸۸۵۵۳۹۱۵ - صندوق پستی: ۱۵۱۱۹۱۳۴۱۱

فروشگاه اینترنتی: www.matnpublishers.ir

فهرست مطالب

۹	فهرست تصاویر
---	--------------

فصل اول: تعریف نقالی

۱۵	روایت چیست؟ راوی کیست؟
۱۷	نقالی چیست؟ نقال کیست؟
۲۴	ریشه نقالی
۳۲	نقال و نمایش روایتی شرقی
۳۷	نگاهی به نمایش در ایران و نقش نقال در آن

فصل دوم: تاریخچه نقالی

۴۱	نقالی پیش از اسلام
۵۴	نقالی پس از اسلام
۷۳	دوران صفویه و شکوفایی هنر نقالی
۸۴	قهوه‌خانه‌ها و نقالهایشان
۸۸	نقالی در دوران قاجار

فصل سوم: انواع نقالی در ایران

۹۷	اشکال مختلف نقالی
۹۸	تقسیم‌بندی نقالی براساس جنبه‌های گوناگون
۹۸	براساس فضا
۹۸	براساس تعداد اجراکنندگان
۹۹	براساس لوازم یا شکل اجرا
۹۹	براساس جنسیت نقال
۹۹	براساس مضمون و محتوا

فصل چهارم: نقالی مذهبی

۱۰۱	مناقب‌خوانی و فضایل‌خوانی
۱۰۷	سخنوری
۱۰۷	منشأ و چگونگی شکل‌گیری
۱۰۹	جنبه‌های نمایشی
۱۱۷	ویژگیهای سخنوران
۱۱۸	سلسله‌مراتب
۱۲۰	شاعران سخنوری
۱۲۱	مداحی (مدیحه‌خوانی)

۱۳۰	اخلاق حرفه‌ای
۱۳۲	مولودی‌خوانی و قوالی
۱۳۷	مصیبت‌خوانی و روضه‌خوانی
۱۴۷	اهمیت روضه‌خوانی و مصیبت‌خوانی
۱۴۹	جنبه‌های نمایشی مصیبت‌خوانی (روضه‌خوانی)
۱۶۹	پرده‌داری، نقالی همراه با تصویر
۱۷۰	پرده نقل
۱۷۶	برخی ویژگیهای مشترک در پرده‌های نقل
۱۸۲	رذایای پرده‌خوانی در تاریخ
۱۸۳	«پرده‌خوان» و چگونگی اجرای «پرده‌خوانی»
۱۸۵	مقاطع و مراحل اجرای پرده‌خوانی
۱۹۴	تکنیک شفاهی (کلامی)
۲۰۱	تکنیک (شگرد) بدنی و حرکتی و میمیک چهره
۲۰۳	زمان و مکان اجرا
۲۰۵	دکور و ابزار

فصل پنجم: نقالی منطقه‌ای

۲۰۷	موقعیت نقالان منطقه‌ای
۲۱۵	عاشیق و منشا (ریشه‌های) پیدایش هنر او
۲۱۹	وجه تسمیه عاشیق
۲۲۲	نحوه اجرا (زمان - مکان - ابزار) و خصوصیات عاشیقها
۲۳۱	ادبیات، شعر عاشیقی و مضامین آن
۲۳۵	نمونه‌ای از داستانهای عاشقانه که عاشیقها نقل می‌کنند
۲۴۶	موقعیت امروزی عاشیقها

فصل ششم: نقالی حماسی

۲۴۹	نقال حماسی
۲۴۹	نظری اجمالی به مفهوم حماسه و شاهنامه فردوسی
۲۵۴	شمای کلی شاهنامه فردوسی
۲۵۵	شاهنامه و مأخذ آن
۲۵۷	اسلوب شاهنامه فردوسی
۲۶۱	موضوع شاهنامه فردوسی
۲۶۱	دوره اساطیری
۲۶۳	عهد پهلوانی
۲۶۴	دوران تاریخی
۲۶۶	ترکیب شاهنامه با قصه‌های دیگر به هنگام نقل
۲۶۸	جنبه مذهبی گرفتن نقالی حماسی
۲۷۱	اشکال مختلف نقالی حماسی
۲۷۲	نقالی حماسه‌های دینی
۲۷۲	نقالی حماسه‌های تاریخی
۲۷۴	نقالی حماسه‌های بومی و منطقه‌ای
۲۷۴	نقالی حماسه‌های ملی و اساطیری (شاهنامه‌خوانی)
۲۷۵	تقسیم‌بندی شاهنامه‌خوانی براساس مخاطبان و فضای اجرا
۲۷۷	شاهنامه‌خوانی منطقه‌ای

۲۷۶	شاهنامه خوانی خانوادگی
۲۷۸	شاهنامه خوانی زورخانه‌ای
۲۸۷	شاهنامه خوانی قهوه‌خانه‌ای

فصل هفتم: جنبه‌های نمایشی و تکنیک نقالی

۲۸۹	کنش نمایشی در کار نقالان را چگونه تعریف می‌کنیم؟
۲۹۱	نقال - بازیگر/ نقال - پرسوناژ
۲۹۳	اجرای دو یا سه نفره نقالی و برخی از دلایل آن
۲۹۴	فضای تئاتری
۲۹۷	لوازم اجرا (ابزار)
۳۰۱	طومار چیست
۳۱۴	تماشاگر و تأثیر زمان و مکان

فصل هشتم: مکان و فضای صحنه‌ای در نقالی حماسی

۳۱۷	مکان و فضای صحنه‌ای
۳۱۹	قهوه‌خانه و تأثیر فضای آن بر نقالی
۳۲۴	معماری قهوه‌خانه
۳۲۶	نقاشی قهوه‌خانه‌ای و تأثیرات متقابل نقالی
۳۳۲	برخی ویژگیهای نقاشی قهوه‌خانه‌ای
۳۳۵	تأکید بر چهره‌سازی
۳۳۷	رد پای مینیاتورها در لایه‌لای نقاشیها
۳۳۸	موضوعات نقاشی قهوه‌خانه‌ای

فصل نهم: تکنیکهای نقال حماسی

۳۷۱	تکنیک شفاهی (کلامی)
۳۷۶	وزن و آهنگ کلام
۳۷۷	نقش کلام در تجسم زمان و مکان و اشیاء و اشخاص
۳۸۰	موارد ایجاد برش (قطع کلام) در نقالی حماسی
۳۸۲	تکنیک بدنی (حرکتی)
۳۹۰	حرکات ابداعی
۳۹۲	حرکات قراردادی
۳۹۳	جمع‌بندی
۳۹۳	برخی از قواعد مشترک در نقالی حماسی و ویژگیهای نقالان
۳۹۵	آموزش نقال
۳۹۷	نقالی معاصر ایران
۳۹۹	نمونه‌ای از داستان
۴۰۲	نمونه‌هایی از تحقیقها و مصاحبه‌های صاحب‌نظران
۴۰۹	نتیجه‌گیری

۴۱۱	کتابنامه
۴۲۵	ضمائم
۴۳۵	نمایه
۴۴۲	تصاویر رنگی

فهرست تصاویر

۱۸	تصویر ۱. مرشد ولی الله ترابی در حال نقالی یک صحنه نبرد، جشنواره طوس، ۱۳۵۵
۲۱	تصویر ۲. عاشیق در حال نواختن و روایت داستان (تبریز)
۲۲	تصویر ۳. پرده‌دار در حال نقل مذهبی
۲۳	تصویر ۴. پرده‌دار و پرده‌اش
۲۵	تصویر ۵. فاطمه حبیبی‌زاد، نقال حماسی زن (خانه هنرمندان، ۱۳۸۴)
۲۸	تصویر ۶. دو رقصنده با صورتک بز کوهی
۲۹	تصویر ۷. ستایش درخت زندگی توسط دو بز کوهی
۲۸	تصویر ۸. ستایش درخت زندگی توسط دو درویش روی مخمل (پایان قرن نوزدهم میلادی) (شیکاگو، موزه هنرهای زیبا)
۳۰	تصویر ۹. درخت زندگی روی کاشی
۵۶	تصویر ۱۰. مراسم عزاداری مردم بخارا بر مرگ سیاوش
۵۷	تصویر ۱۱. مراسم دسته‌های عزاداری ماه محرم همراه با سمبلها در یکی از روستاهای شیراز
۵۷	تصویر ۱۲. برگزاری مراسم عزاداری ماه محرم در شیراز (۱۳۶۴)
۷۹	تصویر ۱۳. زنجیرزنی در دسته‌های عزاداری
۷۹	تصویر ۱۴. سینه‌زنی در دسته‌های عزاداری
۸۷	تصویر ۱۵. نقال حماسی از دیدگاه نقاش قهوه‌خانه
۱۱۲	تصویر ۱۶. سخنور در حال سخنوری در سردم که توسط سمبل‌های ۱۷ حرفه تزئین شده
۱۱۶	تصویر ۱۷. سخنور با تبرزین (۱۳۵۶)
۱۱۶	تصویر ۱۸. رقیب سخنور در حال مناظره (آبان ۱۳۵۶)
۱۱۹	تصویر ۱۹. سخنوری دیگر پس از انقلاب همراه با تبرزین در حال سخنوری
۱۲۲	تصویر ۲۰. تصویر یک مناج
۱۲۹	تصویر ۲۱. غلم
۱۳۴	تصویر ۲۲. مولودی‌خوانی همراه با دف در یک آرایشگاه زنانه (۱۳۸۳)
۱۳۵	تصویر ۲۳. مولودی‌خوانی توسط مناج زن در مراسم عروسی (۱۳۸۱)
۱۳۶	تصویر ۲۴. قوال در حال قوالی (۱۳۸۱)
۱۶۰	تصویر ۲۵. تکیه موقت (۱۳۶۴)
۱۶۱	تصویر ۲۶. تکیه
۱۶۱	تصویر ۲۷. زورخانه
۱۶۲	تصویر ۲۸. کاروانسرا، تداعی‌کننده معماری تکیه

- تصویر ۲۹. نقاشی کاروانسرا، تداعی کننده معماری تکیه..... ۱۶۲
- تصویر ۳۰. نقاشی تکیه دولت به قلم کمال الملک..... ۱۶۳
- تصویر ۳۱. عکس تکیه دولت به هنگام اجرای تعزیه..... ۱۶۴
- تصویر ۳۲. علامت، در دسته عزاداری یک نفر به تنهایی آن را حمل می کند..... ۱۶۶
- تصویر ۳۳. نوع منبر در مساجد مختلف و وعظ بر روی آن..... ۱۶۹
- تصویر ۳۴. پرده ای که بین دو درخت نصب شده است..... ۱۷۰
- تصویر ۳۵. پرده خوان در مقابل پرده پیش خوانی می کند..... ۱۷۰
- تصویر ۳۶. در وسط پرده تصویر حضرت ابوالفضل دیده می شود که مارد بن سُرَدیف را با یک ضربه شمشیر به دو نیم می کند..... ۱۷۱
- تصویر ۳۷. جزئیاتی از نقوش پرده..... ۱۷۲
- تصویر ۳۸. جزئیات دیگری از پرده نقل..... ۱۷۲
- تصویر ۳۹. جزئیاتی از نقوش شخصیت های مرکزی پرده..... ۱۷۳
- تصویر ۴۰. تصویر در پشت مارد بن سُرَدیف که از وسط دو شقه شده..... ۱۷۳
- تصویر ۴۱. تصویر درشت حضرت علی اکبر(ع)..... ۱۷۴
- تصویر ۴۲. تصویر درشت حضرت ابوالفضل(ع)..... ۱۷۴
- تصویر ۴۳. حضرت ابوالفضل(ع) در حال دادن آب..... ۱۷۵
- تصویر ۴۴. جزئیاتی از نقوش پایین پرده..... ۱۷۵
- تصاویر ۴۵. پرده درویشی که روایت ۷۲ مجلس را در بر می گیرد..... ۱۷۶
- تصویر ۴۶. انتقام مختار..... ۱۷۹
- تصویر ۴۷. پرده خوان و نقاش پرده درویشی در آواک در حال اجرا مطراق..... ۱۸۹
- تصویر ۴۸. نصب پرده همراه با رویه و آغاز برپایی نمایش پرده خوانی..... ۱۹۰
- تصویر ۴۹. دو پرده خوان: درویش محمد و درویش حسن در حال باز کردن پرده که هنوز در زیر رویه پنهان است..... ۱۹۰
- تصویر ۵۰. گرد آمدن تماشاگران در مقابل پرده..... ۱۹۱
- تصویر ۵۱. پرده نمایان شده است. در سمت چپ، بالای پرده بلندگویی نصب کرده اند..... ۱۹۱
- تصویر ۵۲. بخشی از تماشاگران..... ۱۹۲
- تصویر ۵۳. بخش دیگری از تماشاگران..... ۱۹۲
- تصویر ۵۴. دو درویش «پرده خوان» پس از دوران زدن و دریافت انعام..... ۱۹۳
- تصویر ۵۵. پرده خوان در حال نقل با بلندگو، با چوبدستی تصویری از پرده را نشان می دهد..... ۱۹۳
- تصویر ۵۶. پایان نمایش، دو پرده خوان رویه پرده را دوباره نصب و آن را لوله می کنند..... ۱۹۴
- تصویر ۵۷. موافق خوان در جامه سبز در تعزیه..... ۱۹۹
- تصویر ۵۸. مخالف خوان در جامه سرخ در تعزیه..... ۱۹۹
- تصویر ۵۹. نفیر..... ۲۰۶
- تصویر ۶۰. درویش میرزاعلی در حال پرده خوانی (تهران، ۱۳۸۵)..... ۲۰۶
- تصویر ۶۱. عبدالحسن خوشرویی، نقال محلی (شعرخوان) مازندران، بدون همراهی موسیقی سازی در حال نقل یک داستان حماسی و پهلوانی (۱۳۸۱)..... ۲۰۸
- تصویر ۶۲. نقال منطقه ای دوره گرد (شاعر از منطقه سیستان، در حال نقل و آواز به همراه نواختن ساز دایره در حالی که نوازنده قیچک او را همراهی می کند) شاعر سیستانی معمولاً انواع داستانهای عاشقانه، مذهبی، حماسی و محلی را نقل می کند..... ۲۰۸
- تصویر ۶۳. نقال منطقه ای بلوچستان (صوفی) در حال خواندن داستانهای عارفانه به همراه نواختن دایره، صرفاً برای تماشاگران خاص (مریدان)..... ۲۰۹
- تصویر ۶۴. بخشی در حال نواختن سازش..... ۲۱۱
- تصویر ۶۵. بخشی و سازش..... ۲۱۲

تصویر ۶۶	عاشیق در حال نواختن ساز و روایت و نقل به همراه قوالچی و بالابانچی (۱۳۵۳).....	۲۲۵
تصویر ۶۷	منظره دو عاشیق همراه با ساز (۱۳۸۳).....	۲۲۵
تصویر ۶۸	عاشیق استاد محمدحسن دهقان (تبریز، ۱۳۵۶ در قهوه‌خانه خودش).....	۲۲۸
تصویر ۶۹	عاشیق محمودی (شهر نغده).....	۲۲۸
تصویر ۷۰	شکارگاه بهرام گور (قصر گل اندام).....	۲۶۵
تصویر ۷۱	مرشدترابی در حال نقل خرده داستانی میان دو بخش از نقالی حماسی (مشهد، جشنواره طوس، ۱۳۵۶).....	۲۶۶
تصویر ۷۲	شاهنامه‌خوانی منطقه‌ای همراه با نواختن ضرب (۱۳۵۵).....	۲۷۵
تصویر ۷۳	گود زورخانه.....	۲۷۹
تصویر ۷۴	ورزشکار سستی (باستانی) در جامه سستی ورزشکاران در حال میل گرفتن.....	۲۷۹
تصویر ۷۵	چرخ جنگلی.....	۲۸۰
تصویر ۷۶	چرخ تیز.....	۲۸۰
تصویر ۷۷	میل گرفتن.....	۲۸۱
تصویر ۷۸	سنگ گرفتن.....	۲۸۱
تصویر ۷۹	کباد زدن.....	۲۸۱
تصویر ۸۰	نمای زورخانه در اصیل‌ترین شکل باستانی قریب ۴۰۰ سال پیش (از سفرنامه کارستن نیبور دانمارکی).....	۲۸۴
تصویر ۸۱	تکیه، گود و سکو و غرقه‌ها شباهت با معماری زورخانه را یادآور می‌شوند.....	۲۸۴
تصویر ۸۲	شاهنامه‌خوانی همراه با نواختن ضرب و زنگ برای تأکید.....	۲۸۵
تصویر ۸۳	نقالی حماسی گروهی صحنه زاری رستم بر مرگ سهراب.....	۲۹۴
تصویر ۸۴	مرشد برزو در حال نقل حماسی میان تماشاگران اصیل و سستی خود در یک قهوه‌خانه در جنوب شهر تهران (۱۳۳۹).....	۲۹۶
تصویر ۸۵	صادق علیشاه در حال تجسم یک شیء با دستها و چوبدستش (مشهد، جشنواره طوس، ۱۳۵۵).....	۲۹۹
تصویر ۸۶	مرشد ابوالحسنی در حال به کار بردن چوبدست به عنوان سلاح (قهوه‌خانه خسرو آقا در اصفهان، ۱۳۵۴).....	۲۹۹
تصویر ۸۷	اولین صفحه یک طومار جیبی.....	۳۰۰
تصویر ۸۸	نقالی در یک قهوه‌خانه از عهد صفوی تا اواخر قاجاریه از نظر ظاهر و رونق کار تفاوت چندانی نکرد (نمایش در ایران؛ بهرام بیضایی).....	۳۲۵
تصویر ۸۹	سه شکل قرار گرفتن تختگاه یا سکو در قهوه‌خانه برای نقالی. این نقشه که نشان‌دهنده تختگاه و جای تماشاگران و پیشخوان قهوه‌خانه است می‌تواند معرف سه گونه صحنه قهوه‌خانه‌ای باشد: صحنه گرد، صحنه سه طرفه و صحنه دو طرفه (نمایش در ایران).....	۳۲۶
تصویر ۹۰	حسینیه مشیر در شیراز.....	۳۲۷
تصویر ۹۱	نمونه پرده‌هایی از شاهنامه.....	۳۳۰
تصویر ۹۲	حسین قولر آغاسی، بدعت‌گذار مکتب نقاشی قهوه‌خانه.....	۳۳۳
تصویر ۹۳	محمد مدبر، نقاش قهوه‌خانه.....	۳۳۳
تصویر ۹۴	یا سقای کریلا.....	۳۳۴
تصویر ۹۵	انواع کتل در مراسم عزاداری در مشهد.....	۳۳۸
تصویر ۹۶	علم در عزاداری (شیراز).....	۳۳۹
تصویر ۹۷	رئیس ارتش مخالف‌خوان (جامه سرخ) در تعزیه‌ای در بوشهر (۱۳۴۳).....	۳۴۰
تصویر ۹۸	خانواده امام حسین (ع) در جامه سفید و سبز در همان تعزیه.....	۳۴۰
تصویر ۹۹	نبرد بین خیر یا موافق‌خوان (در پوششی به رنگ سبز و سفید) و شر یا مخالف‌خوان (در پوششی به رنگ سرخ).....	۳۴۱
تصویر ۱۰۰	شیبه امام حسین (ع) و شیبه علی‌اکبر با عمامه سبز (خیر).....	۳۴۱
تصویر ۱۰۱	تعزیه؛ سپاه شر یا مخالف‌خوانان همگی در لباس سرخ.....	۳۴۲

۳۴۳	تصویر ۱۰۲. روایت عزیمت حضرت مسلم به کوفه.....
۳۴۴	تصویر ۱۰۳. مصیبت کربلا.....
۳۴۵	تصویر ۱۰۴. پرده درویشی.....
۳۴۶	تصویر ۱۰۵. پرده درویشی.....
۳۴۷	تصویر ۱۰۶. پرده درویشی.....
۳۴۸	تصویر ۱۰۷. بلند کردن فیل بهمن به دست فرامرز.....
۳۵۱	تصویر ۱۰۸. رستم و سهراب.....
۳۵۳	تصویر ۱۰۹. تقاص گرفتن کیکاووس از سیاوش.....
۳۵۵	تصویر ۱۱۰. کندن فیل با بهمن به دست فرامرز.....
۳۵۸	تصویر ۱۱۱. بارگاه کیخسرو.....
۳۵۹	تصویر ۱۱۲. بارگاه کیخسرو.....
۳۶۰	تصویر ۱۱۳. جنگ بانو گشسب و سهراب.....
۳۶۱	تصویر ۱۱۴. کهلان و گیسو بانو.....
۳۶۲	تصویر ۱۱۵. لیلی و مجنون.....
۳۶۳	تصویر ۱۱۶. مجلس رلیخا.....
۳۶۵	تصویر ۱۱۷. جوانمرد قصاب.....
۳۶۶	تصویر ۱۱۸. زن با حجاب منسوب به محمد ۱۸۴۵.....
۳۷۸	تصویر ۱۱۹. فاطمه حبیبی‌زاد، نقال زن در حال کشیدن کمان، تهران، ۱۳۸۵.....
۳۸۰	تصویر ۱۲۰. نقال ابوالحسنی در قهوه‌خانه خسرو آقا در اصفهان.....
۳۸۴	تصویر ۱۲۱. مرشد ولی‌الله ترابی در حال اجرای یک نبرد (دومین جشنواره طوس، ۱۳۵۵).....
۳۸۵	تصویر ۱۲۲. مرشد برزو، در حال نقالی حماسی، در یک قهوه‌خانه، مصیبت چهره و حالت دستها قابل ملاحظه است.....
۳۸۵	تصویر ۱۲۳. مرشد ولی‌الله ترابی در حال حمله به خریف در نبرد، طرز نگاهش قابل توجه است.....
۳۸۶	تصویر ۱۲۴. ساقی عقیلی، نقال زن در حال کشیدن کمان در یک نبرد با استفاده از چوبدستی‌اش.....
۳۸۷	تصویر ۱۲۵. مرشد ترابی، از چوبدستی‌اش برای تجسم حریف استفاده می‌کند (دومین جشنواره طوس، ۱۳۵۵).....
۳۸۷	تصویر ۱۲۶. مرشد ترابی در حال اجرای نقش سهراب با پهلوی دریده در باغچه یک قهوه‌خانه در جنوب تهران.....
۳۸۸	(۱۳۵۵) (شهری).....
۳۹۰	تصویر ۱۲۷. نمونه‌ای از میدان‌داری توسط فاطمه حبیبی‌زاد که در حال نقل دور کا دور صحنه را می‌پیماید.....
۳۹۱	تصویر ۱۲۸. مرشد ولی ترابی.....
۳۹۲	تصویر ۱۲۹. فاطمه حبیبی‌زاد توسط حرکات دست‌ها از صحنه‌ای به صحنه دیگر منتقل می‌شود (خانه هنرمندان، تهران، ۱۳۸۳).....
۴۰۷	تصویر ۱۳۰. مرشد ترابی.....

پیشگفتار

با دلم گفتم که ای بسیار گوی
گفت غرق آتشم عیبم مکن
چندگویی تن زن و اسرار جوی
می بسوزم گسر نمی گویم سخن
بحر جانم می زند صدگونه جوش
چون توانم بود یک ساعت خموش
عطار نیشابوری

نیاز به گفتن و شنیدن نیازی حیاتی، و راز جاودانگی قصه‌هاست. قصه‌پردازی، افسانه‌سرایی، اسطوره‌آفرینی و آیین نقل آنها عمری دراز دارد که خود ریشه در زندگی جمعی مردمان داشته و زاینده تلاش آنها برای درک مفهوم هستی و نیروهای سرنوشت‌ساز پیرامونشان است. در روزگاران آغازین نزد این مردمان، نمایش تجلی نیازی بود برای زنده ماندن و نیز تجسم بخشیدن به تخیلات و واقعیتها — بی آنکه مرز مشخصی میان تخیل و واقعیت وجود داشته باشد — نیازی که به زبان «و انمود کردن» بیان می‌شد و در آیینهای جمعی شکل می‌گرفت. آیینهایی که با اهدافی چون ترسانیدن دشمن، فراجنگ آوردن شکار و جلب توجه نیروهای ناشناخته ماورای طبیعی و خلاصه آنچه بقای انسان بدان وابسته بود با برخورداری از وجوه نمایشی، از کاربرد صورتک و چهره‌آرایی گرفته تا تقلید صدا و حرکات انجام می‌شد.

چنین بود که بشر اولیه پس از بازگشت از جنگ‌های قبیله‌ای یا شکار، چگونگی پیروزی بر دشمن یا شکار را — با کوشش برای تجسم بخشیدن به حرفهایش — برای اهل قبیله که مشتاق دانستن بودند تعریف کرد، و بدین ترتیب نقلی و اجرای داستان آغاز شد؛ در این راستا آدمی توانست با بهره‌گیری از قدرت نمادسازی خود از طریق روایت و روایتگران، احساسات، اندیشه‌ها، آرزوها و رؤیاهای خود را بیان و به دیگران منتقل کند و راز جاودانگی قصه‌ها و قصه‌گویان نیز در همین است. به گونه‌ای که از کهن‌ترین روزگاران، داستان و نقل آن باعث برقراری زنده‌ترین ارتباطات بین افراد بشر بوده است. انسان پیوسته دوست داشته که در قصه‌ها جاودانه شود و نیز قصه‌های جاودانگان را بشنود. شاید بهترین و بی‌ماندترین تمثیل این تصور بی‌آغاز و بی‌پایان را بتوان در اسطوره شهرزاد قصه‌گو جست‌وجو کرد؛ زن پراوازه‌ای که در تلاش برای فهماندن خود و حقیقت به دیگران، به نقل قصه، این واقعیت رؤیابافت متوسل می‌شود و هر شب تا سحر زندگی‌اش در گرو گفتن قصه‌ای است که سلطان ظالم را تا لحظه رسیدن خواب، در سفری جادویی، با خود به سرزمین اسرارآمیز داستان می‌برد و بین دو جهان واقعیت و تخیل در انتظاری لذت‌بخش نگاه می‌دارد، تا شبی دیگر، و باز شبی دیگر، تا بی‌نهایت یا چنان‌که گویند هزار و یک

شب! شاید هیچ اثر دیگری تاکنون نتوانسته باشد، ساده‌تر و زنده‌تر از این، مفهوم «انتظار دراماتیک» و اهمیت حیاتی قصه‌گویی را بنمایاند.

آنچه مسلم است هیچ کس نمی‌تواند از لذت انتظار و جاذبه هستی‌بخشی که به هنگام روایت داستان، در زمان، جریان می‌یابد و اینچنین گذشته و حال را به هم می‌پیوندد روی برباید!

پُل ریکور در تحلیل جالب توجه خود از تصور زمان (گذشته، حال و آینده) به این نتیجه بی‌ظنیر و سرشار از ایجاز می‌رسد که روایت، حافظه را در بر می‌گیرد و پیش‌بینی انتظار را، در این صورت آن چیست که به یاد می‌ماند؟ تصویری از گذشته! چگونه ممکن است؟ زیرا این تصویر جای پای رخدادهایی است که در ذهن ثبت شده است. انتظار بدین ترتیب ادامه حافظه است، که تصویری را که قبلاً وجود داشته است شامل می‌شود؛ در نتیجه می‌توان گفت نقالی متشکل از دو عنصر مهم یعنی «روایت - حافظه» و «پیش‌بینی - انتظار» است و به همین دلایل از کهن‌ترین اعصار که به پیش از پیدایش خط بازمی‌گردد تا به امروز که داستان اساس همه نوع ادبیات روایتی و نمایشی است، مهم‌ترین عامل ارتباطات انسانی بوده و هست. در واقع صدای نقال همه جا به گوش می‌رسد. در آیینها و اساطیر باستانی با منشأ آسمانی، پشت صحنه‌های کارزار، پای گاهواره‌های کودکان، میان حلقه‌های تماشاگران، از صفحه تلویزیون و پرده سینما...

در این کتاب کوشیده‌ام به کمک واژه‌ها، تصاویر و مستندات، درخت کهنسال و پر شاخ و برگ نقالی را از ریشه‌ها تا برگ و بار یا همان عرصه نمایشی، با نگارش و نگاره تصویر کنم؛ هرچند مضامین نقالی بی‌شمار است و انتقال سینه به سینه و دست به دست گشته و شیوه‌ها و مضمونهای آن توسط نقالان دوره‌گرد به هر سوانتقال یافته که تفکیک و دسته‌بندی آن اگر نه غیرممکن ولی بسیار دشوار به نظر می‌رسد. شاید بتوان گفت که مهم‌ترین انواع نقالی روایت‌های آیینی است که به گونه‌ای داستانی اعتقادات مردم اولیه، قصه‌های خلقت، حماسه‌ها، قصه‌های تاریخی، و داستانهای عاشقانه را روایت می‌کند؛ یعنی آنچه سرچشمه پیدایش زیرگونه‌های بی‌شمار نقالی و سپس نمایش است. برای مثال:

- نقالیهای تک نفره متکی بر کلام و هنر بیانی و بدنی نقال؛

- نقالی متکی بر آمیزه کلام و موسیقی، که محوریت هر کدام از آنها به مهارت و سلیقه نقال بستگی دارد، یعنی گاهی سروده‌ها و آوازهایی با تمایه‌های داستانی و به عکس گاهی داستانهایی با چاشنی موسیقایی به‌ویژه در اوجها و لحظات عاطفی؛

- نقالیهای متکی بر آمیزه کلام و موسیقی و رقصهای آیینی که جنبه دیدنی آن بیشتر نه در نقالی که در هنر ایمایی رقصنده است؛

- نقالیهای متکی بر آمیزه کلام و موسیقی و پرده‌های تصاویر انسانی که جنبه دیدنی آن نه در نقال که بیشتر در تصاویر ثابت پرده، یا تصاویر متحرک سایه‌بازی است.

نقالی را، بسته به مخاطب نقالی یعنی برای سطح بالای اجتماع یا سطوح فرودست‌تر می‌توان به ادبی و عامیانه تقسیم کرد. نقالان دوره‌گرد، مخاطبشان بیشتر عامه مردم بوده، و متناهی‌شان ساده‌تر و قابل فهم‌تر و روزمره‌تر بوده، در حالی که نقالان ثابت مخاطبشان سطوح بالای اجتماع و طبقه مرفه بوده‌اند، متناهی این دسته ادبی‌تر، اسطوره‌ای‌تر، یا حماسی‌تر است. جزئیات این تقسیم‌بندی را پس از ارائه تعریف مورد نظر از نقالی و پس از پژوهش در ریشه‌ها و موقعیتهای مختلف آن در بستر تاریخ به شکلی دقیق‌تر و در نظم مناسب این کتاب از ابعاد گوناگون در فصول مختلف به تفصیل مورد بررسی قرار داده‌ایم، لیکن گذر از آن در اینجا بیشتر برای رسیدن به این نکته مهم است که انواع نقالی در ایران به‌عنوان اشکال متنوعی از نمایش، رشد و تحول طبیعی خود را ادامه نداده و

در جایی متوقف شده است؛ جایی که در برخورد با مظاهر تجددگرایانه و غافلگیرکننده تئاتر غرب احتمالاً به جای زاینده گی و شکل عوض کردن و مناسب با زمان درآمدن به کلی به بوتۀ فراموشی سپرده شده و به نوعی سترون گشته است. صحنۀ نمایش شرق و بی شک ایران، صحنه‌ای روایتی و برخورداری از روح آیینی است، که ناشی از بازی روایتگرانه بازیگر و حضور انواع نقالی و نقال بر صحنه است.

هرچند تاکنون تحقیقات بسیاری از سوی پژوهشگران ایرانی و خارجی در زمینه تعزیه به عنوان یک نمایش آیینی شناخته شده در ایران صورت گرفته که گاه نیز تکراری است، اما یکی از سرچشمه‌های اصلی تعزیه یعنی انواع نقالی مذهبی و حماسی و تأثیرات آن، از موضوعات گرفته تا نحوه اجرا و بازی بازیگران (شبهه‌های تعزیه) که به وضوح در تعزیه مشهود است، هنوز مورد بررسی همه جانبه و گسترده‌ای قرار نگرفته است. این «هنر مادر» و سرچشمه بنیادین «نمایش روایتی» ایران، گویی در مقطعی از تاریخ تئاتر این سرزمین از جوشش طبیعی خود بازمانده و به عبارتی با تحولات سریع جامعه ما همگام نشده است.

یکی از انگیزه‌های مهم نگارنده در دهها سال تحقیق مستمر و نگارش کتابی درباره هنر نقالی در ایران نمایاندن زاینده گی ذاتی و قابلیت‌های موجود در شکلهای متنوع این نمایش مادر و مناسب زمان شدن آنهاست. نقالی ضمن تأثیرپذیری پیوسته خود از اشکال گذشته در پیدایش اشکال آینده نیز تأثیرگذار خواهد بود. درواقع می‌توان گفت سنت ضمن حفظ اصالت‌های خود از طریق تحول‌پذیری است که می‌تواند به حیات خود ادامه دهد.

امیدوارم این کتاب در حد خود بتواند راهگشای پیشرفت و تکامل هنر نقالی در گذر زمان، و بهره‌گیری از آن در صحنه‌های معاصر تئاتر ایران باشد. به این امید فزون از سه دهه پیش تاکنون تمام منابع نوشتاری موجود فارسی و خارجی (تا جایی که بدان دسترسی داشتم) اعم از سفرنامه‌ها، دایرةالمعارفها، کتابها، تذکره‌ها، قصه‌ها، نمایشنامه‌ها، فیلمنامه‌ها به ویژه طومارهای نقالی، مقالات و حتی روزنامه‌ها و بسیاری منابع دیگر را مورد بررسی قرار داده و پای نقل بسیاری از نقالان نشسته‌ام. همچنین مصاحبه‌ها و گفت‌وگوهای بسیاری را با نقالان، نقاشان پرده‌های نقل، طومارنویسان، استادان دانشگاه، پژوهشگران و سایر متخصصان و دست‌اندرکاران در این زمینه انجام داده‌ام که بسیاری از آنان امروز در میان ما نیستند و به جهان باقی سفر کرده‌اند؛ روانشان شادا و بسیار سپاسگزارم که فرصت و افتخار بهره‌گیری از اندوخته‌های گرانبه‌ای این یاران سفرکرده و نیز همراهان حاضر در جمع و جهان ما، به من داده شد. این گفت‌وگوها اغلب با ضبط صدا، عکس و فیلم همراه است که بسیاری از این عکسها به اضافه تصاویر دیگری که بر گرفته از منابع مختلف است برای تکمیل مطالب در کتاب آمده است. امیدوارم در فرصتی دیگر فیلمهای گرفته شده به صورت لوح فشرده در اختیار خوانندگان و مخاطبان قرار گیرد.

در پایان از همه کسانی که در این راه دراز یاریم کردند سپاسگزارم، به ویژه از همکاری و پشتیبانی فرهنگستان هنر در انتشار این کتاب، هر چند که مراحل فنی و چاپ و انتشار آن از زمان اتمام و تحویل کتاب یعنی سال ۱۳۸۶ تاکنون قصه‌وار به درازا کشید! ظاهراً چنان‌که گویند گناه از کمیت و حجم بالای مطالب و تصاویر بوده است! در هر حال مهم این است که سرانجام کتاب هنر نقالی توانست در دسترس علاقه‌مندان قرار گیرد. امیدوارم اگر کمبودی در آن هست از سوی آیندگان و تلاشهایشان تکامل یابد. و اگر بودی هست، سودمند افتد.